

Hegyi Zoltán Imre

Pilinszky zárdája – gondolatok a kései életműről

...A gótikáról beszélgettünk, amikor a templom a világ modellje volt, kőbe írt mása és egyben mércéje minden emberi alkotásnak. Aztán megkérdeztem:

– Most mit írsz?

A válasz sejtelmes volt:

– Mostanában olyan területekre jutottam, ahova valószínűleg kevesen tudnak majd követni.

A felfedező öntudatával beszélt, de nem bocsátkozott részletekbe. Nekem Bolyai és Kolumbusz jutott az eszembe, és kíváncsi voltam, az irodalom milyen új területei lehetnek ezek, az eddigi verseihez képest a megértés milyen akadályairól beszélhet. Mégis, amikor gépírásban eljutottak hozzám a Kráter kötet új versei, csalódottan tettem le őket. Száraznak, helyenkint modorosnak, sőt, erőltetettnek vagy hevenyészettnek éreztem a költeményeket. Hiányzott belőlük a korábbi versek feszessége, gondolati mélysége, érzelmi intenzitása, nyelvi szépsége.

Csak éveken át ízlelgetve-próbálgatva kezdtek fokról fokra kinyílni ezek a versek...

Kuklay Antal szól így a *Kráter peremén* című könyve utószavában – aki kezébe veszi ezt a sajátos, szelíden erőszakos könyvet, melynek alcíme: *Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez*, ezt a kinyílás-történetet tarthatja a kezében. Az olvasás felismerés-történeteit. A teológus és amatőr irodalmár meglátásaival egy-egy vers alatt, és a versekhez válogatott, azokat meglehetősen pontosan megvilágító szemelvényekkel Pilinszky prózai életművéből és tágabb irodalmunkból. A meglátásokban a legtöbbször a teológiai szemszög a fontos, a versekhez válogatott szemelvényekből egyfelől az a számomra alapvető gesztus, ahogy Pilinszky (leginkább) az Új Emberben, a vallási év ritmusához rendelt cikkeiben a versek esszenciális felismeréseit rendre prózában is körüljárta; másfelől a népszerűség hullámtaraján meglepetten egyensúlyozó, hirtelen sokat és sokfelől faggatott költő spontánabb válaszai ugyanezekre a megválaszolhatatlannak tűnő kérdésekre az interjúkban. Kuklay legnagyobb erénye ez a válogatás és rendezés, ahogy a maga olvasását (és megértés-történetét) rendre a költő saját szavaival képes felmutatni, akár egy monstanciát.

Érdekes ez a cezúra, amit az *Apokrif* megírása meghúzott a pályán – tény, nekem is sokáig ott ért véget maga a költészet, s minden egyéb, a pálya második felének produktumai megmaradtak a fejemben hozzárendelt, utólagos, magyarázó lábjegyzet-státuszban. Kuklay Antalhoz hasonlóan az új attitűd befogadását, értelemben helyezését én is nehezen és évek alatt végeztem el – talán még el sem készültem vele. Ez a könyv anno hatalmasat lökött rajtam ebben,

s szerintem ezért lehetett a Pilinszky-recepció egy igen sajátos, meglepően széles körben népszerű sarokköve. Belecsobbant abba az általános értetlenségbe, ami azért mindvégig elkísérte ezt a költészeti kategóriákból egyre inkább kilógó életművet, amely akkoriban kopogott be a népszerűségbe. Hiszen Pilinszkytól akkor, amikor a fegyelmezett, elképesztő erejű vízió-versek olvasó elé engedése révén ismertté és népszerűvé lett, mindenki ezt a hangot várta, hogy „nyomja tovább a Pilinszky-gombot”. Nagyon nem ezt tette, a *Kráterbe* ereszkedéstől kezdve teljesen nem.

Ha évekkal ezelőtt gondolkodom el ezen, hosszasan elmélkedtem volna rajta: lám, mit tehet az irodalom szemléletéhez egy jól érző, alázattal olvasó amatőr. Nem volna igazságos. Egyrészt a szakma a nyolcvanas években sem mutathatta fel e költészet teljes, valódi gyökérzetét – abban a társadalmi rendben Pilinszky varázsából a háborúellenesség, a humanizmus, a modern ember magárahagyottsága volt csak kibontható; maximum a Dosztojevszkijéhez hasonlatos megvallásjelleg – a vallomás valódi mélységei nélkül. Másrészt Kuklay éppen nem amatőr abban, amiről viszont szerzetesként akkor és ott is beszélhetett (mindarról, amiről az irodalomtörténész hivatalosan nem), a versek hallatlan mélységű hitbéli alapjairól. Azóta a gondolatai javát az irodalomtörténet is rendszerbe helyezte, fontos, mély, pontos elemzések születtek e téren – még ha kényszeresen kerülnek is e könyv emlegetését, a felismerései ott laknak az irodalomkutatás Pilinszky-recepcióiban is. Amit a továbbiakban hozzátennék e széles körben ismert életmű értelmezéséhez, az Kuklay módján vállaltan amatőr, de ugyanúgy kellő alázattal megejtett, ma is tartó, szeretetteljes olvasás eredménye. Nem több, de remélem, nem is kevesebb. Néhány, számomra sarokponttá érett versen és a költő szöveggörnyezetükbe helyezett esszéin át mutatnám meg e költői pálya folyamatában változó, feltartható indítékait.

A mélypont ünnepélye – egy vers tükrében az „egy” vers

Először meg kell érteni a (cikluscímmé választással még hangsúlyosabbá tett) címválasztást. A mélypont. A legegyszerűbb asszociáció a háború, ez a legsimább, a legbiztonságosabb. Sokan érezték úgy, hogy az volt a mélypont. Ahonnan már nincs lejjebb. A mindig értelmetlen öldöklés. Ahogy az utolsó világméretű háborúban minden „fronttá” vált, s megszűnt létezni (megszállás, tilalom-hálók, megbélyegzések, a civil lakosság bombázásának fenyegetése által) a hátország, s vele a civil lét is. S végül a precíz, könyvelt, szervezett, logisztikázott, utolsó pillanatig a maga bürokratikus hétköznapiságával tüntető változat ezen belül: a népiértés. Amely közben a cselekvője, a szervezője, az utolsó órig önmagára (akár? természetesen?) kötelességet teljesítő emberként tekintett, aki úgy különben emberséges, jó családapa, hűséges férj... Sokan érezték úgy, hogy az volt a mélypont.

Pilinszky továbbmegy. Nem a történet, az egyéb tapasztalatok, a békeharcnak vagy hidegháborúnak nevezett, másképp hétköznapi terror véget nem érse felé, a hétköznapi kilátástalansága és az ünnep botránya felé; nem a mindennek még botrányosabb kádári konszolidálódása felé: mert mindez csak forma.

A költő továbbmegy. A tartalom érdeklí. A mindezt lehetővé tevő tartalom. Az a mélypont tart, korábban kezdődött és tovább tart akár, mint a költőélet. Ez az üres ég mélypontja. Az elhagyatottságé.

A mélypont ünnepéye. Ahogy Pilinszky János életműve elhallgattató erejű csúcspontján, az *Apokrifban* összemarkolta már: ha az ég üres, nincs kihez fohászodni többé. Ez a kiindulás. Ott lüktet az utolsó nagy formátumú versben, a *Műben*, amely elkészültével mintegy ketté is osztja az életművet. Utána a *Szálkák* jönnek. Az ácsolás közben bőrbé fúródó maradvány. Ki kell piszkálni, mert irritál, mert fáj. Ki kell mondani a szavakat, nem is tét nélkül; hiszen minden fájdalom jelzés, amelynek fel kell tárni az okát. Ki kell mondani a kimondatlan szavakat, de ezek a szavak annak a Műnek az anyagából valók, nélküle nem érthetők. Így értem azt, hogy Pilinszky a verset írta egész élete folyamán, az „egy” verset.

Első olvasásra ezért bújhat el a költői szándék teljessége e versben – s akkor még nem ejtettem szót róla, hogy a többi vers ismerete, vagy legalábbis a *Monstrancia* ciklusába rendezett szövegekörnyezet nélkül is nehezen bomlik ki teljességében *A mélypont ünnepéye*. A költői pálya második felében az „egyetlen vers” hetek-hónapok-évek munkájába feszülő szigorú (és improduktív) csiszolása helyett (talán tényleg Nemes Nagy Ágnes hatására) a töredékek kerülnek úgy egymás mellé, hogy kiadják a kimondhatatlant is... De először próbáljuk enélkül megérteni, ennyi bevezetővel, pusztán a szöveget:

A mélypont ünnepéye

*Az ólak véres melegében
ki mer olvasni?*

(A könyvek elhagyták, csak a Biblia maradt vele, de az se úgy, mint írás, hanem mint egy kutya – meséli a költő a háborúról. Nyilván többször otthagytta valahol – s a könyv valahogy mindig visszatalált hozzá. Valamit már akkor megtanult: nem menekülhet. A valósága elől a történetbe, az „ólak véres melegéből” a betűk óhatatlanul sterilebb világába. És később is. Keveset olvas. Többek közt ezért tart meglepő, olykor érdekes dolgokat fontosnak – amit más egyébként nem. Amire más legyintene.)

*És ki mer
a lemenő nap szálkamezejében,
az ég dagálya és
a föld apálya idején
útrakelni, akárhová?*

(Az útra kelés igazi értelmében. Az otthonelhagyás értelmében. Hova utaznál, amikor maga az otthon „hagy el”? Amikor összedőlnek a megszokott, megismert, megtanult formák, amikbe belenőttél? Amikor köréd omlik, baba-kóc szívét hullatja a kultúra. A hit. És minden, amit bizonyosságnak véltél. Ez nem útra kelés volna, hanem menekülés. Akárhová. De ha az ég a földdel öszeér, akkor nincs hova menekülni.)

*Ki mer
csukott szemmel megállani
ama mélyponton,
ott, ahol
mindíg akad egy utolsó legyintés,
háztető,
gyönyörű arc, vagy akár
egyetlen kéz, fejbólintás, kézmozdulat?*

(De maradni se lehet. Nem rendezkedhetsz be a „mélypontban”. Nem teremthetsz egyensúlyt úgy, hogy belevonod a bünt. Mert az ilyen egyensúly mindig felborul, és kiderül: mindig van lejjebb. Mintha csak ebben lennének konzekvensek: mindig van lejjebb.)

*Ki tud
nyugodt szívvel belesimúlni
az álomba, mely túlcsap a gyerekkor
keservein s a tengert
marék vízként arcához emeli?*

(S ki lesz közülünk, aki valódi, felnőtt módon, felelőssége teljes tudatában elsirat majd bennünket? Kimondva tehetetlen elhagyatottságérzetünket, nyugodt szívvel beletörődve abba, hogy amíg ítélet nincs, addig kegyelem se? Hiszen ez a halálraítéltségünk tudatának legnagyobb borzalma: nem tudjuk magunkat nyugodt szívvel a halálnak adni.)

Látszik egyfajta kép, egyfajta értelem pusztán a szavakból, a pusztá verből – de akkor mélyül, ha hozzárendeződik a többi vers, de főleg a *Monstrancia* verseinek értelme is. Nézzük, mi történik a fenti értelmezéssel ennek tükrében. Ki mer olvasni... *ki nyitja meg a betett könyvet* – követelődzik ide elsőnek az *Introitusz*, ellenpontként: a teremtő szó szent írásának, a sorsnak betett könyvét megnyitó báránnyal; az egyetlen olvasással, ami nem menekülés, ami szembenézés a sorssal – az ítéletben. Amely ijesztő távlat – de a teljes elhagyatottsághoz képest legalább valami. Az Ítélet a szüntelen pokolhoz képest, amit az „üres ég” jelent, Isten szeretetének bizonyítéka. Erről mesél a *Mielőtt*, ahol az úr felbontja az Új szövetséget: mint egy szálkát, visszaveszi a keresztet; ahol a tenger még egyszer „felszabadul” a sírásunk által – ahol a végítélet szinte otthonos. Milyen furcsa: az *Egy szép napon* képei közt az elhagyatottságérzet az ítéletbe vágyik. Haza. (S nem úgy, ahogy az *Apokrifban*: tékozló fiúként – hiába – érve haza.) Még a szerelmet is ez a szeretet-tériszony fojtogatja, az elhagyatottság kettős felbontási kísérletévé téve azt, az *Azt hiszem* sorai közt. A ciklus címadó verse, a *Monstrancia* „költői énje” a fiatal intézeti lányok szelíd „börtöntöltelékeinek áhítatos szemléletébe” menekülne vissza; így kerülne vissza úgymond a szentségtartóba – az elhánytság, elveszettség érzete helyett. Mintha valóban csak az ítéletet provokáló tényeink számítanának... Egy versnek részletesebben is nekifutok itt, *A mélypont ünnepélya* kedvéért. A költő ezzel a verssel indítja a ciklust:

Amiként kezdtem

*Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.*

(Ez az alap. Emberként, gyerekként, születőként – a kezdetektől ez. Eredendően bűnös, húsa létének fenntartásáért gyilkoló, aki a létezés e formáját nem tudja, nem is akarja abbahagyni. Eredendően bűnös tudászabáló, aki a világba fordítaná e tudást: kijavítva úgymond a teremtést – folyvást pusztítva azt; végső soron saját magát...)

*Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlatlanul ül pohár bora előtt.*

(Mert erről a bűnről nem lehet beszélni. És – a költőnek úgy tűnt – nem lehet letölteni a büntetést érte, nem lehet utána hazatérni, és folytatni úgy, ahogy abbamaradt. Az ember az élete végéig várja ezzel a büntudatával azt az ítéletet, amely megadhatna végre valamiféle feloldásérzetet.)

Innen indulunk, hogy eljussunk a *Példabeszédig*, a ciklus utolsó verséig. A „szűrő, meleg kockáig” – a mesterséges kristályszerkezet-létig, amely csak nyomás alatt alakul ki. Az akkora nyomásig, amely egybepréssel teret és időt, ahol (a legnyilvánvalóbb réteg: a halálban) talán megjelhetjük, amit „anyánk örökre elveszített” – amit elvett tőlünk a születés... Ennyi mindent lássunk, hogy értsük: miféle olvasás ez, milyen elindulás, és hova; milyen mocorgás, mélypontot odázó „utolsó legyintés”, milyen álomba simulás – miféle mélypont ünnepélye. A mélypont nem az utolsó ítélet – hanem az elhagyatottság, amelyben esélyed sincs se ítéletre, se kegyelemre. Talán mert már mindkettő megtörtént veled.

S hogy miért ünnepély? Mert a valóságos mélypontról már csak felfelé van. Onnan bármilyen moccanásod a felszabadulás: a kegyelem felé visz. Ki meri? Ki tud? Krisztus, nyilván – de ez csak a legkönnyebb válasz. A költő által annyiszor versbe ejtett „te”, a *Háromszínű lobogó* harmadik színe, az áldozatok és bűnben tévelygők után ez a „te” Krisztus – avagy bármelyikünk. Bárki, aki képes e bénultságból a maga büntudatával együtt is visszakönyörögni az égre a kegyelmet – hogy végre újra színről színre látsszunk az ítélő Isten szemében.

A mélypont ünnepélye I–II. – körmenet prózában

A vallomásban: magam vagyok a bíró és a vádlott, az, aki vall, és akiről valamást tesznek. Vagyis: a vallomás mindenkor súlyos erkölcsi küzdelem gyümölcse – fogalmaz a költő a Vallomás és dokumentum című cikkében. Maga Pilinszky, mióta tollat fogott a kezébe, a szentágostoni vallomás-irodalmat művelte, akár verset írt, akár prózát. Nem úgy, hogy folyton önmagát elemezte, árulta volna: Rousseau magamutogató hiúsága teljesen idegen tőle. A szó megszokott értelmében nem is föltétlenül lírai a prózája, inkább tartózkodó,

tárgyilagosságra törekvő. Mégis minden írása vallomás, gyónás, s az olvasót is arra készíti, hogy őszinte legyen önmagához... értékeli Jelenits István, a szerzetes jó barát; aki egyszerre teológiában jártas mestere és folyvást érzékenyített tanítványa volt a költőnek, s aki Pilinszky prózai hagyatékának egyik első kötetbe rendezője. Ahogy egy interjúban fogalmaz: A Szög és olaj válogatást eredetileg Reisinger János Sarokkó címen rendezte sajtó alá. A szerzői jog Kovács Pétert, Pilinszky János unokaöccsét illette meg, s ő a hozzájárulását az én véleményemtől tette függővé. A válogatást nem tartottam rossznak, azt viszont szerencsétlennek találtam, hogy Reisinger tematikusan csoportosította az írásokat, így például Pilinszky húsvétról szóló cikkei egymás után sorjázta. Úgy hatott rám, mintha összegyűjtené valaki Bach fortissimóit egyetlen hanglemmezre. Pilinszky nem azért fogott íráshoz a feltámadás ünnepén, mert az előző évben kifejejtett valamit – nem is vette elő korábbi húsvéti cikkeit. Sokszor ugyanazt írta, mégis másként. Az azonos témájú írások egymás mellett szakszerűek, de élettelenek voltak, mint a lepkegyűjtemény. Úgy véltem, alázatosabb, de előbb lenne a kötet szerkesztése, ha időrendbe közölnék a szövegeket, mert akkor egymás mellé kerülnek azok a gondolatok, amelyek tematikusan ugyan nem függnek össze, de éppen az időrend révén mégis összekapcsolódnak. Reisinger ehhez nem adta a nevét, nekem kellett a szerkesztő szerepét vállalnom. Az előszóban megírtam, hogy a kötetet válogatta Reisinger János, én csak szerkesztettem, bár az is megfordult a fejemben, hogy úgy kellett volna írni: a szerkesztést megakadályozta Jelenits István, mert voltaképpen semmi mást nem tettem, csak időrendbe raktam a válogatást...

Érdemes együtt látni e két idézet tartalmát – hogy megértsük, miért tekintem Pilinszky bármelyik verse rétegejtéséhez elsődleges forrásnak főleg az első kötetet. Egyfelől a költő vívódásainak szavakkal alig homályosított tükrét kapom, ha sorjában olvasom az Új Emberben, az Élet és Irodalomban egykor megjelent írásokat – a vallomásosság finom rezonanciákkal elsősorban nem a külvilágot tükrözi, hanem a költőt: hogy hol tart állandóan nyitva hagyott dilemmáiban, milyen finom különbségtételekkel és alig elmozdított nézőpontokból milyenek látja feloldozásra szoruló szégyeneink. Másfelől a (meglepően szerepmentes) nyilvános gyónás szavatol, jótáll a versekben érzett, ott a szikár, szűkszavú jambusokban tökéletesen másképp kipontosított tartalmakért. A szövegek folyamatosan egymásra utalnak – és folyamatosan utalnak a versekre. Valahol az alkotói attitűd kap (olykor minden szándék nélkül) egyfajta magyarázatot ezekben a nagyon sokszor aktuális apropók köré csavart szövegekben: a szövegszövetben ugyanazok a kifényesedő szálak futnak, és ugyanott vannak a szakadások, ahol a versekben is. *Ahogy öregszem, élesedik a szemem. Nem csoda, hogy keveset olvasok. A bűnt, a csalást megértem. De a csalást a szavakban? Ott, azon a szinten, ahol minden bűnös valamiféleképpen megfürödhet, megfürödhetne a szókimondás kései, de sose késő forrásvizében...? Aki ugyanis a szavakban csal, nem az életét sikkasztja, sinkófálja el, hanem a vallomás lehetőségét, azt a pillanatot, amiben még a vesztőhely is kisimulhat, mint egy szeretett arc, amikor megbékélt álomba hajol – szól az utolsó megjelent írás befejezése.*

Ha csak kíváncsi olvasó vagy, aki a költőtől prózát olvasna, akkor is hatalmas ajándék ez a kötet. Szikár, jól követhető, de érzékletes stílusban mesél

élményeket háborúból és békéből, folyamatosan megkeresve a kapcsolódási pontokat éghez és földhöz – emberihez és túlságosan is emberihez. Néhány esszé meséje elénk kerül novellaformában is, néhány novella apropója kifejtést kap később, tehát elénk kerül mint esszé – néhány friss, aktuális élmény tükröt kap a tapasztalatban, rávilágít a hordozott eszmény; s nem egy eszményt foszlat a szemünk láttára az olykor akár banálisnak ható, mégis hiteket rengető friss apropó. Nem utolsósorban: egy, a hitéért olykor szinte naponta a tapasztalataival verekedő ember belső élete is kirajzolódik, akinek a szememben a legnagyobb erénye, hogy nem akart a szemünkbe hazudni.

A második kötet színdarabjai, a *Rekviem* filmforgatókönyve, a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* egymásnak valló álcájátéka elsőre nehezebben adták magukat. Nem értettem ezt a szokatlan, kizökkentő, szinte naiv hangot, a vállalt színpadiasságot, a párbeszédnek olykor zavaróan látszó elképzelttségét. Holott ezekben is ott lüktet a hazugság elkerülésének elemi vágya – pont azért, hogy ezek a művek (a legkisebb írásig bezárólag) el szeretnének szakadni attól az egyetemesen drámai helyzetekre feszített irodalmi beszédmódtól, amely gyakorlatilag a görögség óta általános az irodalmainkban – s amely óhatatlanul visszahat arra, hogyan gondolkodunk a világról, hogyan látjuk benne egymást és önmagunkat. Önmagában hazug módon: valamilyen drámai szerepbe kényszerítve. Hősnőiként, hőseként az életünknek. Szerintem ezzel összefügg, hogy a legtöbben nem tudjuk egyenrangúan megélni a hétköznapjaink – az ünnepek fényében tündöklő, kalandba feszített adrenalinfüggők vagyunk (szeretnének lenni). Akik nem értik: az élet nagyon sokszor csak *úgy van*, és szeret csak *így lenni*. A dialógusok folyamatos enyhe keresettségének, esetlenségének ez az útkeresés a magyarázata – ahogy a szerző a járt utakról letérve szeretné visszahelyezni a színi deszkákra a leghétköznapibb hitelességet is. Mert a drámai nézet (akkor is, ha határbontó, ha abszurd, ha groteszk) valójában csak egy lehetséges nézete az életünknek.

A szerzeteseket még föl lehet ismerni; a szenteket már nem. Ahogy az izmusokat föl kell ismerni, de a remekműveket – még ha egy-egy izmus szolgálatában állnak is – már nagyon nehéz, és egyedül fokról fokra lehetséges. Legyen türelmetek egyszer A mélypont ünnepélye írásaihoz. Fokról fokra.

Pilinszky Zárdája

Szabadulás

*Először, mi a szekrényben volt.
Másodszor, mi az ágy fölött, a polcon.
Benézett még az ágy alá is,
majd falhoz állt az összegöngyölt
útípoggyászt maga elé helyezve.*

*Volt elég idő számbavenni,
mi kimaradt.
Néhány pofon.*

*Kihűlt ebéd.
Mosókonyha.
Vaskarikára kötözött kéz.*

*Egy édes, édes ölelésre gondolt,
és össze-vissza kaszabolta
az utipoggyász.*

Nem árt tudni, hogy a költő hol és milyen kisfiú egykor. Így emlékezik magára a *Beszélgetések Sheryll Shuttonnal* egy pontján: *Ahogy a gyerekkori fényképeket elnézegetem – hűen a letűnt valóságához –, nővérem egy sellő szépségével uralkodott felettem, miközben én az alávetettség nyugalmaival végül is oly zavartalanul növekedtem fel védnöksége alatt, akár egy üvegházi növény, amely különben elpusztulna. Élni alig éltem, de a hidegrázásig érzektem mindent, amit velem tettek, s főként, ami körülöttem történt.*

Nénikém apácafőnöknő volt, s így gyerekkorom java részét primitív apácák és félig intézetbe, félig börtönbe zárt fiatalok között töltöttem. Egy túl bő vagy egy túl rövid ruha, személytelenségével, például azzal, hogy viselője keze-karja félig kilóg belőle, azóta is megnevezhetetlen vonzalmakba sodor.

Báméskodásaimban viszont egy személyesnek és köznapinak is nevezhető elem talán túlon túl idő előtti volt. A sok-sok ölelgető és nyilván nem miattam olykor még hangos sírásba is kitörő apáca vagy intézeti lány egész életemre megjelölt. Holott közben csak a fákat néztem vagy egyszerűen a napot, a megértés leghalványabb kényszere nélkül.

A legvégén néz vissza ide. Hogy teljesen lássa. Az utolsó teljes ciklusa, amelyet még ő szerkeszthetett kötetbe, a *Pupilla* egyberendezett verstörődék-folyama ezt a gyermekpillantást, ezt a „hidegrázásig érzékelést” hordozza minden versén. Nem az élmény helyszíne által – nem a visszarévedés mocsanatlan felmutatása által, az egykori zárda bezártjai közé –, még ha a ciklus valóban visszanéz is oda. Mondjuk így: a legtöbbször oda. Valójában a tekintet fókusz a ugyanaz – az attitűd ugyanaz, ahogyan nézni szeretne; nem arra figyel: hova, melyik életfolyam sodorta helyzetre néz.

*Emlék, mely sose volt napkelte – csak az ízekre emlékszünk, a legkorábbról. A folyópart nem volt folyópart, se vizesárok, a csecsemő (talán, tényleg) mintha egyfolytában a napba nézne. Így kezdődik az a növekedés, amely ha emberré nő, poklokra csavart pupillával néz. Aki a játék színpadi helyzeteiben is a hiteles gesztust keresi (zsinórpaddás), aki én, a kívülről marad, ha ezt a tekintetet akarja hordozni, elejtettségéből felvenni újra. Sebesség és égtájak nélkül, ez a nézés, ez a *Pupilla* nem attól tágul-szűkül, hogy mire irányul, hanem attól, ahogyan néz. Elemi gyanútlanossággal veszi észre a végrehajtott nem szabadot, a végképp betört állatot, azt, hogy az ágy közös, a párna nem. A versek rendezőelve maradéktalanul a címe: az a báméskodás, ami a költőt egész életére megjelölte. Ritka csoda, hogy el tud számolni vele, utoljára, a számára legelsővel.*

Innen nézzük a csomagoló, zárdából szabaduló fiatal prostituáltat. Ezzel a gyermektekintettel, amely még nem ért, csak érez, nem látja valójában, amit

eltárol. Amit a költő elme „sötétkamrája” hív elő – lát el ezáltal értelemmel. Óvatosan, ahogy egy intim, szeretettel exponált kép értelmeztet. Összepakolni mindent. Vinni magaddal, a végén, a zárdából szabadulásba az itt történeteket – és rádöbbenni, az kaszabol össze, az az édes, édes ölelés, amivel valójában tele van a poggyászod, az egyetlen, amit magaddal viszel, ami a „zárdába” juttatott. Vissza kell térni a „kint” lehetetlen szabadságába. Összevissza kaszabolja a bokád, a lábszárad a hurcolt útipoggyász – a zárdaélmények lezártóságához képest (ahonnan azért gondosan elcsomagolva viszed, ami a tiéd) az a szabadság, mi meghatároz. Az kaszabol össze, ami idejuttatott, s ami majd újra idejuttat. Hiszen ugyanígy lesz szabadulás az is, olyan szabadulás, amiért újra a büntetés jár.

Innen nézzük az elköszönő költőt, akinek (ritka ajándék) sikerült kiteljesítenie a művet. Az *Apokrif* megszületése („ezt akartam...”) utáni költői zavaron túlnove megleli azt a fókuszot, ahonnan továbbra is hitelesen nézhet. A „Zárdára”, amely az élete – ahonnan majd kiszabadul a lélek, kaszaboló útipoggyászat, gyönyörű terhet cipelve.

Költő vagyok, és katolikus – Pilinszky és a katolicizmus

A *Pupilla* jelentősége nemcsak ebben van – mert a látásmódja felold egy nagyon komoly, a költő szellemi hovatartozását mindmáig átható problémát is. Elgondolkodtatott, hogy néhány kivételtől eltekintve (mint például a Rónay László által szerkesztett *Katolikus költők antológiája*), miért marad ki a legtöbb, vallásos költészetet összemarkoló kötetből Pilinszky kétségtelenül égre függesztett tekintetének annyi papírra könyörgött szava – miért nem válogatják be az egyházi kiadók antológiáiba (úgy, ahogyan érdemelné) a verseit, holott első pillantásra megkérdőjelezhetetlenül ott volna a helyük. Eljött az idő, hogy megpróbálják válaszolni a dilemmára is – hogy miért nem kellett (miért nem kell) valójában a katolicizmusnak Pilinszky.

Jelenits István mondja valahol (sajnos már nem emlékszem, melyik helyen, talán a *Pilinszky János evangéliumi esztétikája* valamelyik pontján), hogy Pilinszky a Vigiliába és Új Emberbe írt cikkeiben meglepő teológiai és liturgikus jártasságról tett tanúbizonyságot. Azaz maguk a szerkesztőtársak, egyházfik, papok, szerzetesek, teológusok sem találtak soha kivetnivalót a mondanivalójában – holott néha feszélyezte őket a költői (átélt, szavakra feszült) attitűd. Feszélyezte őket a sorrend, Pilinszky önmeghatározásának szórendje: „költő vagyok, és katolikus”. Szerintem Pilinszky sajátos „evangéliumi esztétikája” feszélyezte őket, amellyel szinte deklaráltan kivonta magát a hittételi alapokon fogalmazódó kritika hatálya alól – s a tény, hogy ennek ellenére az újságba szánt produktumaiban (ami a rendszeresen megjelenő jegyzeteket, esszéket, finom karcolatokat, ünnepköszöntő írásokat illeti) nem is volt mibe belekötni. A személy és a versek viszont folyamatosan a határán billegtek az elfogadásnak e közegen belül; főleg azután, hogy úgymond kinyílt a költő a kinyíló siker szárnyán – és kinyílt e kései repülésnek a versek sikere által a világ is...

Nézzük mindezt most teljesen máshonnan. *Pilinszkyben volt egy olyanfajta katolicizmus, amely fogékonyra tette a mártíriumra, a pusztulásra, a halálra,*

a gyötrelemre, a szenvedésre, olyannyira fogékonyá tette, hogy neki nem kellett részt vennie a szenvedésben, csak látnia, ahhoz, hogy olyan hihetetlen erővel meg tudja írni – mondja egy rendkívül fontos interjúban Lator László, a költő, a költőről, akit szintén személyesen is – egyszerre finom, latori távolságtartással és bensőséges szeretettel – ismert. *De Pilinszky katolicizmusa nem olyan egyszerű, mert egyrészt igaz az, amit Nemes Nagy Ágnes mondott, hogy Pilinszky gyermekien, gyermeketegen volt katolikus, és hiányzik belőle az a töprenkedés, ami egy hozzá hasonló entellektüelben, költőben, ha akármilyen hívő is, benne van. Másrészt Pilinszky írt olyan verseket is, amelyekben olyan szorongató egzisztenciális helyzet jelenik meg, hogy azt lehet mondani, Pilinszky egzisztencialista költő volt. Például amikor ezt írja: „Én nem kívántam megszületni, / a semmi szült és szoptatott” [Tilos csillagon], azt hinné az ember, hogy egy hívő katolikus ilyet nem mondhat, mert a megszületés az Úr akaratából következik be. Vannak azonban versei, amelyekben kifejezetten a magára hagyott ember szólal meg. Az egyikben például arról olvasunk, hogy jön szembe Krisztus, mutatja a sebét, aztán „csak néz és meg sem ismer”. Pilinszkyben megvolt az a fajta vallásos egzisztencializmus, amely például Kierkegaard-t is jellemezte.*

Nagyon tiszteltem Lator Lászlót, de én sok mindent másképp látok – egyszerűen az elém gördülő vers-szavakból. Pilinszky számomra legfontosabb szava (nagyon, nagyon óvatosan leírt szava) a kegyelem; s mint ahogy már máshol leírtam, az Apokrif a számomra nem egészül, amíg nem olvasom el utána rögtön az *Introituszt*. Egyedül a *bárány* nyithatja meg a *betett könyvet* – mondja. Az Ítélet megtörténtét konstatáló apokaliptikus verse után. A vers után, amelyben felszámol minden egyéb lehetőséget – menekülést vagy hazatérést. Ugyanazt a koppanást hallom benne, amit a *KZ-oratórium* halottai üzennének a szavakkal a fülünkbe: megítéltettünk. Egyedül a kegyelemben reménykedhetünk, amit kérni nem lehet – kérni a bocsánatot lehet, akár a bűnök bocsánatát, de a kegyelem nem kérhető. Olyan lenne kérni, mint a szabadulást a végső *Szabadulás* elől. Pilinszky szorongása és látszólagos egzisztencializmusa mögött egyként a belátás van: az ítélet megtörtént, az ég üres, nincs miért felnézni a napra vagy az éj egére. A költő sokáig a legfontosabb távlatteremtő, topográf, alapkép-alkotó szava, a „csillag” az *Apokrif* után eltűnik a versekből. Mert csak az isteni gondviselés teljes hiányában, csak a magunkra hagyottságban érthető, hogyan és miért történhetett meg a hideg, kiszámított, érzelem nélküli, gépiesen végrehajtott borzalom, a Megsemmisítés – és miért történik még ma is, ezer alakban és helyen, kevésbé felmutathatóan, de (félek) ugyanolyan hatékonyan.

És én úgy vélem, ennyi elég. Ennyi elég, hogy a munkatársak és kollégák ott, abban a vallással mélyen átjárt közegben, az Új Ember szerkesztőségében (az újságíró-szerkesztő kollégát körülölelő minden szeretetük ellenére) fenntartásokkal éljenek a költő attitűdjével szemben. Ha egyedül a *bárány* nyithatja meg a *könyvet*, akkor nincs semmi jelentősége annak, amit az egyház még megtehet. Sem a hit lassú partot mosása, sem a másik véglet: az előírások és szabályok betartásának strébersége nem vezet, nem visz sehova. A pásztor hiába játssza el a szerepét, hiába gyóntat, oldoz fel; a hívő hiába játssza el a magáét, hiába gyón és áldoz – ha egyedül a *bárány* nyithatja meg a *betett könyvet* (a lezárt Íté-

let felbontását a kegyelemben egyedül ő gyakorolja), akkor minden forró szívvel átélt imánk és minden perselybe dobott fillérünk hiábavaló. Szerintem ezért nem kellett-kell igazából Pilinszky mint költő a katolicizmusnak – mert az egyház szemszögéből nézve szinte hitetlen, szinte elveszett lélek. És ezért nem kellett kurzusoknak sem, soha. Nincs mit kezdeni azzal, aki minden zsarolható létmorzsját ebbe a belátásba veti: hogy úgyis csak a kegyelemben reménykedhet.

És ezért nem lehet ezt a csodálatos irodalmi ösvényt tovább nyitni – ezért nincsenek Pilinszky Jánosnak követői, csak epigonjai. Csak a formát veheted át – amit a költő egyébként élete folyásában folyvást egyre kevesebbre tartott. A formálás technikáját másolhatod, a fogásokat, a nyelvi értelemben vett mesterséget. Mert magát az attitűdöt, egy hittel teli elhagyott felvállalt reménytelenségét, aki megtapasztalhatta a maga számára a kegyelmet is (ebben a formájában: a többiek kegyelme nélkül, szívet kihűtő magányát így bármilyen kegyelemnek), az attitűdöt, azt nem agghatod magadra. A kivétel kegyelme is büntetés: hiszen magadra hagy, magaddal. És aki magára marad, szemben az üres éggel, végtelenségben végtelenül aprón magával marad magára, annak nincs és nem lesz, aki megbocsásson.

És itt kell újra megragadnunk, amit a *Pupilla* láttat. Mert ez a számtalanszor az utolsó betűig újra meg újra végigolvasott életmű továbbra is sokat helyezkedik bennem, ahogy (akár Kuklay) a lábam lógázom a huszadik században született (számomra megkerülhetetlennek tűnő) vulkanikus erejű költészet kihűlő kráterének peremén. Sokat görgettem magamban vasgolyóként Pilinszky *mélypontját*, mire írni mertem róla, és sokáig tartott, mire hagytam, hogy kézen fogjon és elvezessen a maga gyermekkorának létszemléletet formáló zárdájába. Pár éve Füleki Gáborral közösen fejtettük a *KZ-oratórium* szöveg alatti gyökérzetét és következményvilágát – de ha nem érkezik rá felkérés, magamtól tán soha nem álltam volna neki. Mert magát a formáló látásmódot egy ponton (úgy éreztem) elhelyeztem már magamban – és soha nem esik jól kikukázni az ilyen fixa ideákat.

Bennem is kialakult a kép erről a hitetlen hívőről, aki üresnek látja az eget, aki az *Apokrifban* meglelt felismerés (megítéltettünk – csak a kegyelemben reménykedhetünk) után maga is abbahagyja a keresést, s úgy hittem, ezen az ösvényen nekünk sincs már mit kutakodni. Ez a szemünk láttára, nyilvánosan lefolytatott küzdelem a hitért mára a *Pupilla* tükrében érett bennem teljes látványá. Hiszen itt gombolkozott előttem pőrére egy ember, aki észrevette: a külvilág végtelenre nyílása elveszi Istent a közösből – és a holtaktól nem lehet bocsánatot kérni. Nem mehetsz oda ahhoz a kisfiúhoz azon a fényképen, akit épp a sokak halálába terelnek, hogy térdre borulva kérj tőle bocsánatot. Hiszen a sorsának részese voltál, és beleegyeztél a botrányba a pusztá tovább létezéseddel. Pilinszky ege valóban üres. Bévül kellett felnövekedjen az istene. Tényleg magára van hagyva magával – ahogy Krisztus marad az emberségben magára, isten mivolta nélkül, amikor a kereszten felkiált: *miért hagytál el engem!* Ez a magunkra hagyottság megváltottságunk legfontosabb közöse: ezt vállalta érettünk; ezt kell magunknak is vállalni; a legközösebb közös ez: hogy végtelenül aprón magadra maradsz a végtelen éggel szemben.

S mégis, van, aki megbocsáthat. *Aki „nem tud magának megbocsátani”, hallgatólagosan önmaga egyetlen és föltétel nélküli bírójának tartja saját ma-*

gát, mintegy beöltözik büntudatába és vétkébe. Az ilyen szív nem érti, hogy a teremtés az isteni szeretet műve. Az ilyen szív mindenben az idő és a tények sivár terrorját látja csak. (...) A nagy bűnösök és a nagy vezeklők tudják csak igazán, mit is jelent Isten bocsánata és felejtése. Csakhogy mi van ezután? Ha felismerted Istened szeretetének természetét? Hiszen élni kell, uram... Pilinszky megoldása a Kráterben, ami a robbanás után maradt, a látszólag szenteletlen és valóságosan botrányízű folytatásban, ami első pillantásra csak a lélegző mechanizmus vak kényszere; a világra nyitott *Pupilla* ítélete alatt, amiről immár tudjuk: kinek-kinek a magáé az önismeret fullasztó és váddal teli tükrében, szóval Pilinszky megoldása valójában Krisztusé. A csábítóbb út: a természet koronája megistenülése, az erőszakos önistenítés helyett a sokkal nehezebb.

Engedd magadhoz a gyermeket. Aki egykor voltál. A látásmódját, a rácsozáskozást, ami nem összefüggéseket lát, hanem a világ tényeit külön és külön. Csinálj úgy, mint akinek megbocsátottak – hiszen eddig sem láttál színről színre, csak tükör által homályosan. Hagyd, hogy ha valami ebből mégis kiélesedik, megszólíthasson. A pálya második felének észrevételei nem (nem elsősorban) az első, sokáig érlelt, utolsó pontokig csiszolt nagy versekhez fűzött, utólagos lábjegyzetek. Hanem az egyetlen hiteles gesztus attól, aki immár a megbocsátást érezheti gyönyörű tehernek. Lásd, ami éles, ahogy a gyerek. Csodálkozz rá és ragadd meg. Eszköztelenül, artistamutatványok nélkül. Tanulatlanul...

Kuklay Antal méltatásával kezdtem – azzal is fejezném be. Ezzel a sajtóságon bátor (és a magamutogatásig magára vétellel persze némileg elvakult) témák köré csoportosítással és kommentárfüzérral a szerzetes-író a saját olvasását tárja eléd, de ez egy óriási ajándék. Épülhet általa a magadé. Lehet, minden jelentős költőnk megérdemelne egy ilyen rajongót. Ezt a gondos aprólékosságot és azt a szeretetteli odatettséget, ami csak annyit *tud*, amennyit a térdre boruló alázat. Mégis, képes továbbadni az ajándékba kapott megérzést.

Partközelsben

*John William Waterhouse: Odüsszeusz és
a Szirének c. képével*

A mi hajónkon egy ideje csend van,
bedugtuk egymás fülét viasszal,
húzzuk az evezőt, a megtett útra
sem vetünk pillantást – ne tudjuk,
mennyi van hátra.

Mi, a bátrabbak, akik elől ülünk, néha
bátortalan pillantást vetünk a kapitányra,
aki az árbóchoz köttette magát –
kibomló haja lobog a rossz irányból
fújó szélben, de a hajánál bomlottabb
a tekintete.

Már nem nézünk egymásra, mert ugyan
bedugtuk egymás fülét viasszal,
a szemünkre mégis a kapitány tekintetében
tükröződő eszelős öröm fénye
von árnyékot.

A kapitányunk meg fog törni egy átkot,
a múzákat sértő énekesekét,
akik nem akarnak több tengerészt, bomló,
keserű húst; szeretnének végre
kicsiny szigetük partján
sziklává változni –

de ez hazugság. A mi izzadt valóságunk, hogy
sosem érünk haza. Ahogy ez az
őrült, aki csak azért is ide vezetett minket,
mert pont ezt a részeg örömmel
csapongó, szélbe vitorlázó albatroszéneket
akarta hallani.

Katasztrófaturisták

Körülbelül pont akkor, mikor a Titanic
jéghegynek ütközött,
egy termálfürdő medencéjében ernyedtem,
jópofa, felfújható fejpárnán mentve ki az élvezetből
a trombózisos lábam.

Nagyjából atájt, mikor elsüllyedt a Titanic,
egy pohár alakú bódéban vettem neked
alkoholmentes kék Mojito koktélt,
szívecskés szívószállal és
kásává zúzott jéggel.

A Titanic elsüllyedésének idején
éjszaka volt, és
mi pont szeretkeztünk – öröm párája
lepte a szemed, és nem érdekelt bennünket,
milyen visszahűlt éjszaka hallja a
sikkantásaid.

Pont, amikor léket kapott a Titanic,
a közösségi oldal frissítette a megjelenését –
körülnézve állítottam vissza
az eredeti nézetet; jobban szerettem, ha
nem a jégéles képek, hanem a betűk
érintkezésmentes óceánja ringat.

Nekünk sem jutott mentőcsónak, amikor
a Titanic elsüllyedt –
de azért lóttunk magunkról egy
elfogadható nyaralásos szelfit,
kalapban állunk rajta az épített kultúra
merülni készülő fedélzetén.

Pontosabban, mikor a Titanic elsüllyedt,
mi még nem is éltünk;
azaz úgy éreztük, hogy még nem is
éltünk – pedig ezek voltak, avagy
pont ennyi volt, éppen ennyi
az élet: jelentéktelen magánügyek,

cseppek egy mérhetetlen
óceán locsogó közönyébe olvadva.